

VIDURAMŽIŲ IR RENESANSO KARYBOS TERMINIJA IR JOS PROBLEMATIKA: ŠARVUOTĖS IR JOS DALIŲ PAVADINIMAI

Paulius Bugys

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Šarvų ir jų detalių, kurios vis dažniau sulaukia tyrėjų dėmesio, Lietuvos muziejų fonduose sukaupia palyginti nemažai. Laikui bėgant juos papildė ir nauji archeologiniai radiniai. Pastaruoju metu Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje archeologinių tyrimų metu rasta gana daug įvairiausių tipų ir potipių šarvų plokštelių ne tik svariai papildė muziejų ekspozicijas, bet ir suteikė tyrėjams itin vertingų LDK viduramžių karybos istorijos duomenų. Taip pat derėtų paminėti, kad ir negausią, ikonografinę, sfragistinę medžiagą, kurioje atsispindi LDK naudotų šarvų įvairovė. Deja, šarvų tema lietuviškoje istoriografijoje praktiškai nenagrinėta. Iki šiol neturime visuotinai priimtų ir moksle vartotinių šarvų tipų ir jų detalių lietuviškų pavadinimų. Tokia situacija ne tiek sunkina tyrėjų darbą, kiek nesuteikia galimybės jo rezultatų pateikti aiškiai ir suprantamai. Todėl šio darbo tikslas – bendradarbiaujant su Valstybine lietuvių kalbos komisija (toliau – VLKK) pateikti sulietuvintus ir pritaikytus lietuvių kalbai viduramžių ir Renesanso šarvuotės (apsauginės aprangos) dalių ir jų tipų pavadinimus ir kartu apžvelgti pagrindines jų pavadinimų, šios karybos srities terminijos, problemas Europoje. Straipsnyje nesiekama laikytis griežtų chronologinių rėmų, kiekvienam laikotarpiui būdingos periodizacijos. Kadangi nagrinėjami šalmai ir šarvų dalys naudotos didžiojoje Europos dalyje, toks požiūris pasirinktas tiek dėl skirtingo regioninio šių laikotarpių datavimo, tiek dėl didelio tam tikrų šarvų tipų chronologinio pabirumo.

LIETUVIŠKOS TERMINIJOS PROBLEMOS IR ISTORIOGRAFIJA

Šarvų analizei skirtos literatūros lietuvių kalba yra labai mažai. Pirmasis Lietuvos karybos istorijai skirtas leidinys pasirodė 1928 m. Tai buvo „Kardo“ žurnalo parengta, pulkininko Jono Acaus-Acuko redaguota „Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai“. Nors leidinyje daugiausia pateikiami „kariavimo faktai, kuriuose lietuviai šiaip ar taip dalyvavo“, vis dėlto čia galime rasti ir šiek tiek šarvų aprašymų. Lietuvos karybos istorijai žengiant pirmuosius žingsnius, o taip pat ir dėl negausios to meto archeologinės medžiagos leidinyje kuriamas savotiškas barbariškai romantiškas lietuvių karių įvaizdis. Teigiama, kad senovės lietuviai kariavo mūvėdami „meškos ar kito žvėries kailiu“ ir „tik retkarčiais karvedžiai turėjo geležinius šarvus“. Leidinyje karių apsauginės aprangos elementus ir jų dalis įvardijanti terminija neplati, bet galime išskirti tam tikrus šarvų tipų pavadinimus. Minimi *žvynuoti drabužiai, riteriški šarvai, grandijos, lenteliniai (lentelių) šarvai*¹.

Svarbiausias šarvuotei skirtai leidinys pasirodė šiek tiek vėliau, 1936 metais. Tai – Petro Šeštakausko apžvalginio pobūdžio knygelė². Joje autorius glaustai aprašo europietiškus šarvus, jų pokyčius skirtingais raidos laikotarpiais ir skirtinguose regionuose. Šis darbas ypatingas tuo, kad pirmą kartą šarvuotės istorija aprašoma lietuvių autoriaus, tačiau pateikiant informaciją naudojamosi keleto garsių XX a. pradžios ginklų tyrėjų publikuota medžiaga. Ši knyga svarbi ir dėl to, kad autorius pirmą kartą šarvų dalims ir tipams įvardyti vartoja lietuviškus terminus. Būtent tai ir įpareigoja ją išsamiau paanalizuoti. Praleisime skyrelius, kuriuose aprašomi graikų ir romėnų šarvai, nes mums aktualios medžiagos pradėsi me ieškoti nuo viduramžiams (šiuo atveju – Karolio Didžiojo laikams) skirto skyriaus. Netikėtai ir įdomiai skamba kai kurie šarvų ir šalmų tipų pavadinimai. Visiems neplokštiniams, lankstiesiems šarvams įvardyti autorius siūlo bendrą *drapanšarvių* pavadinimą, kuris apima trijų rūšių šarvus: *tinklelinius, žieduotinius* ir *žvynuotuosius*, arba *plokštelineius*. Deja, *tinkleliniai* šarvai mums žinomi tik iš ikonografijos, taip pat ir antrojo

¹ *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai. Nuo seniausių laikų*, Kaunas, 1928.

² **P. Šeštakauskas**, *Šarvai*, Kaunas, 1936.

tipo, kuris tikriausiai negalėjo iš tikrųjų egzistuoti ir yra tik klaidinga ikonografijos interpretacija. Būtent antrojo tipo (*žieduotinių*) šarvų nereikėtų painioti su **grandiniais šarvais** (sin. *žieduotis, žiedmarškė*), nes iš pirmųjų dviejų šarvų tipų aprašymo galima spėti, kad taip pavadinti du abejotini šarvų tipai³. P. Šeštakauskio minima *žvynuotųjų*, arba *plokštelių*, šarvų rūšis apima visų tipų šarvus iš plokštelių, todėl jų pavadinimus derėtų nagrinėti atskirai. Prie *drapanšarvių* logiška būtų priskirti ir XV a. šarvams skirtame skyriuje aprašomas **brigantinas**, autoriaus vadinamas *liemenšarviais*. Kaip atskiras šarvų tipas knygoje aprašomi ir **grandiniai šarvai** (*grandijos*), kurie vėlesniame skyriuje dar vadinami ir *žiedtinkliu*. Prie to paties šarvų tipo derėtų priskirti ir autoriaus *normaniškaisiais* vadinamus šarvus. Pažymėtina, kad knygos išleidimo laikotarpiu dar tik buvo spėliojama, kokiais šarvais vilkėjo Bajo (Bayeux) tapiserijoje pavaizduoti normanų kariai. Aptardamas *žieduočių* raidą, autorius mini, kad jie buvo stiprinami geležiniais *antkeliais* ir *antpečiais*, kurie teoriškai turėtų priklausyti ankstyvųjų plokštinių šarvų tipui. Vėliau aprašoma ir daugiau plokštinių šarvų dalių – *krūtinšarvis*, *antalkūnis*, *antkaklis*, *antsmakris*⁴. Deja, smulkesnėms detalėms dėmesio neskirta.

Visgi P. Šeštakauskio knygos labai kritikuoti nederėtų. Jos pasirodymo metais šarvuotės tyrimai Europoje dar tik ėmė įgauti pagreitį, o Lietuvoje jų išvis nebuvo. Autorius, remdamasis užsienio tyrėjais, iškelia ir šiam laikotarpiui būdingas kai kurių šarvų tipų interpretavimo problemas. Vienas reikšmingiausių dar XIX a. atsiradusių nesusipratimų – neteisingas **grandinių šarvų** interpretavimas. Įvairiuose viduramžių ikonografijos šaltiniuose šie šarvai vaizduojami gana skirtingai. Vienur tai horizontalios linijos, kitur – linijos su vertikaliais brūkšneliais, tinkeliai ar žiedeliai. Pasitaiko, kad net to paties asmens šarvai ikonografijoje vaizduojami nevienodai – pateikiami keli jų variantai. Iš pirmo žvilgsnio tai sudaro mišrių (kompozicinių) šarvų įspūdį. XIX a. antroje pusėje atsiradusi būtent tokia kai kurių grandinių šarvų interpretavimo tradicija pagimdė ir neologizmą, anglų kalboje žinomą *banded mail* pavadinimu, kuris buvo vartojamas moksle net iki XX a. vidurio⁵. Panašią tendenciją

³ Ten pat, p. 9–10.

⁴ Ten pat, p. 13, 16–17, 20.

⁵ C. Ffoulkes, *The Armourer and His Craft: From the XIth to the XVIth Century*, London, 1912, p. 46–48.

galime pastebėti ir prieš tai nagrinėtoje knygoje. Nors autorius ir neaprašo šio išgalvoto šarvų tipo, visgi XIX–XX a. pr. pasaulinės grandinių šarvų tapatybės nustatymo problemų esama ir šiame darbe.

Atskirai vertėtų paanalizuoti ir P. Šeštakausko pateikiamus kai kurių tipų šalmų pavadinimus. Išsamesnis aprašymas pradedamas nuo *lankšalmio*. Iš tolesnio apibūdinimo galime suprasti, kad autorius turi omenyje XII a. naudotus šalmus (dabar manoma, kad šio tipo šalmi (vok. *Spangenhelm*) buvo naudojami nuo Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpio iki pat XIV a.⁶), kurių pagrindą sudarė geležinis karkasas. Šio tipo šalmų pagrindas – horizontalūs ir vertikalūs geležiniai lankai. Antrasis leidinyje aprašomas šalmas autoriaus pavadintas *puodšalmiu*, šalia nurodytas ir jo vokiškas pavadinimas – *Topfhelm*. Autorius tokiu būdu leidžia suprasti, kad lietuviškas terminas sukurtas tiesiogiai verčiant iš vokiečių kalbos. Labai įdomūs leidinyje pasiūlyti XIV ir XV a. populiariausių šalmų tipų pavadinimai. **Bacineto** tipo šalmui įvardyti siūlomas *snapšalmio* pavadinimas dėl vieno iš jo potipių antveidžio panašumo į paukščio snapą, nors tekste minimas ir kitas atitikmuo („Snapšalmis užneša į šuns snukį, todėl vokiečiai jį dažnai vadina Hundsgugel“⁷). Šį kartą vokiškas pavadinimas jau nebeverčiamas į lietuvių kalba, o siūlomas lietuviškas variantas. Nors autorius siūlo *snapšalmiais* vadinti „*besinetus*“, deja, šis naujai sukurtas lietuviškas šalmo pavadinimas tikėtų tik prieš tai aprašytajam potipiui, o ne visam šių šalmų tipui įvardyti. To neleidžia padaryti **bacinetų** potipių, dažniausiai skirstomų pagal antveidį, įvairovė ir tipologizavimo taisyklės. Dar vieno XIV–XV a. tipo šalmas (**barbutas**) neaišku kodėl pavadintas *kaktašalmiu*. O nuo XV a. vidurio žinomi **saladai** leidinyje dėl savito sprandą dengiančio nuolydžio siūlomi vadinti *sprandšalmiais*.

Nors straipsnių, skirtų lietuviškiems šalmams ir nėra daug, visgi ši apsauginė ginkluotė išnagrinėta išsamiausiai. Lietuviškų šalmų paieškos prasidėjo dar tarpukariu. Šia tema 1928 m. „Trimitė“ išspausdintos pirmosios publikacijos turinys nėra mokslinis, ji daugiau skirta Lietuvos žmonėms paskatinti domėtis savo šalies praeitimi⁸. Autorius aprašo

⁶ C. Blair, *European armour, circa 1066 to circa 1700*, London, 1958, p. 25.

⁷ P. Šeštakauskas, *Šarvai*, Kaunas, 1936, p. 16.

⁸ A. Miliuskas, Kaip pas senovės lietuvius raguoti šalmi atsirado // *Trimitas*, Kaunas, 1928, Nr. 4.

vieną iš šalmų tipų – raguotuosius šalmus. Jo nuomone, raguotieji šalmai turėtų būti išskiriami kaip tam tikras lietuvių karybos kultūros bruožas, siejantis juos su skandinavais ir išskiriantis iš kaimyninių tautų. Deja, tolesni tyrimai parodė, kad skandinavai, vikingai raguotais šalmiais „pasi-puošė“ paveikti germanų nacionalinio romantizmo XIX a. O pats ragu ant šalmų vaizdavimas siejamas su gerokai ankstyvesnio laikotarpio pa-radiniais šalmiais ir su viduramžių Europos heraldiniais šalmų papuoši-mais.

Prabėgus beveik pusei amžiaus, 1965 metais, pasirodė Reginos Vol-kaitės-Kulikauskienės straipsnis, skirtas Lietuvoje rastiems šalmams aptarti. Šiame darbe analizuojama jų konstrukcija, ieškoma sąsajų su rusiš-kais ir vakarietiškais šalmiais. Tai pirma, bet iki šiol vis dar labai aktuali publikacija, skirta lietuviškiems šalmams⁹. Vėliau tas pats straipsnis buvo paskelbtas ir rusų kalba¹⁰. R. Volkaitė-Kulikauskienė šiame straipsnyje nagrinėja pirmuosius lietuviškus šalmus, suteikusi jiems **kūginių** ir **pūs-apvalių** šalmų pavadinimus. **Pusapvalius** šalmus **kupoliniais** autorė va-dina 1988 m. išleistoje „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“¹¹. Taigi, lieikia tik pritarti straipsnio autorei ir šiuos terminus, kaip tiksliausiai apibū-dinančius šalmų tipus, vartoti ir ateityje. Šie šalmai yra gana paprastos sandaros ir neturi ryškių konstrukcijos skirtumų, išskyrus skirtingą ga-mybos technologiją, naudojamą formuojant kupolą. Išsiskiria tik Pakal-niškių šalmas – ant jo kupolo išlikusi grandinių šarvų detalė (**kaklatin-klis**). Autorės nuomone, tai – *šalmo užuolaida*, dengianti kaklą, išskyrus priekinę jo dalį.

Tais pačiais metais pasirodė ir dar vienas įdomus darbas – archeo-logės Kazimieros Gabriūnaitės straipsnis, skirtas lietuviškų ir rusiškų šalmų sąsajoms aptarti. Deja, straipsnis rusų kalba išspausdintas Len-kijoje, todėl lietuviška terminija jame nevertojama. Galime tik pastebė-ti, kad autorė, rusiškai aprašydama šalmus, juos vadina taip pat kaip ir

⁹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu* // LTSR mokslų akademijos darbai. A serija, T. 2. Vilnius, 1965.

¹⁰ Р. Волкайте-Куликаускене, *По вопросу самых древнейших шлемов в Литве* // Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus, Wrocław, 1968.

¹¹ R. Kulikauskienė, *Šalmas* // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 4. Vilnius, 1988.

R. Volkaitė-Kulikauskienė (*конусообразный, с округлой верхушкой*)¹².

Nemažai šarvuotės dalis įvardijančių terminų vartojama Onos Mažeikienės sudarytame Nacionalinio (tuo metu Lietuvos TSR istorijos-etnografijos) muziejaus šarvų ir ginklų kataloge¹³. Muziejuje saugomi šarvai ir ginklai buvo glaustai aprašyti, kartu nurodant jų pavadinimus, datavimą ir spėjamą kilmės šalį. Svarbu tai, kad šarvų detalės šiame kataloge įvardijamos specialiais tipų arba potipį nusakančiais terminais. Deja, seniausios muziejuje saugomos šarvų dalys datuojamos tik XVI a., tiksliau – šio amžiaus antrąja puse arba pabaiga. Dauguma šarvų detalių yra XVII ir XVIII a., o keletas šarvų komplektų, panašu, tik XIX a. pagamintos šarvų kopijos. Tikriausiai tai, kad ankstyvųjų plokštinių šarvų nebuvo, neleido daugiau dėmesio skirti jų nuodugnesniam aprašymui, nes dar XVI a. antrroje pusėje naudoti, kad ir ne visos sudėties, šarvų komplektai XVII a. jau beveik nebenaudojami.

Didėjant šaunamųjų ginklų efektyvumui, šarvai storėja ir sunkėja, todėl atsisakoma kai kurių jų detalių, patys šarvai tampa negražūs, grubūs. Svarbiausias dalykas, nagrinėjant šarvų pavadinimų problematiką, yra tai, kad autorė savo kataloge vartoja tiek žinomus, tiek iki tol beveik nevartotus, nors jų kataloge ir gana nedaug, terminus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad **kirasa** vadinami *šarvai krūtinei ir nugarai* apsaugoti, o kojų šarvai neskirstomi smulkiau – tiesiog vadinami *šarvais kojai (šlaunies, blauzdos ir pėdos)*, kaip ir rankų šarvai – *šarvais rankai*, tik patikslinat jų padėtį (*nuo alkūnės iki riešo*). Kataloge pateikti **apykablės, šarvinių pirštinių ir žvyninių šarvų** pavadinimai. Be šių, iš aprašymo atpažįstamų, šarvuotės elementų, kataloge yra ir vienas specifinis terminas, nurodantis konkretų plokštelių šarvų tipą – *zercala*¹⁴.

Prieš keletą dešimtmečių pradėjus intensyvesnius Vilniaus Žemutinės pilies ir jos teritorijos archeologinius tyrimus, buvo rasta ir šarvų detalių. Apie kai kurias iš jų užsiminta Pilių tyrimo centro „Lietuvos pily“ išleistuose straipsnių rinkiniuose. Deja, tikslesnės jų tipologizavimo sistemos tuo metu nebuvo, todėl šios keleto tipų šarvų detalės vadinamos

¹² К. Габрюнайте, *Локальные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве* // Acta Balto-Slavica, T. 2, **Białystok, 1965**.

¹³ O. Mažeikienė, *Ginklai, XIV–XIX a. katalogas*, Vilnius, 1979.

¹⁴ Ten pat, p. 10.

tiesiog *šarvų plokštelėmis*¹⁵. Apie šioje teritorijoje rastas šarvų detales keletą straipsnių yra išspausdinęs ir šių eilučių autorius. Juose tipologizuojamos **lameliaro** ir **žvyninių šarvų** plokštelės, išskiriami jų potipiai ir variantai, turintys sutartinius pavadinimus, dažniausiai žinomus tik šios srities tyrėjams¹⁶.

Vis dėlto pagrindinė literatūra, kuria galėtų remtis Lietuvos šarvų specialistai, siekiantys įtraukti į mokslinę apyvartą naujus šarvuotę ar jos elementus įvardijančius terminus, yra užsienio kalbomis. Bene išsamiausiai šarvų detales tipologizavo ir aprašė D. Britanijos ginkluotės specialistai. Paminėtini Klodo Blero (Claude Blair)¹⁷, Ewarto Oukšoto (Ewart Oakeshott)¹⁸ darbai, kuriuose skaitytojas gana išsamiai supažindinamas tiek su ginklu, tiek su šarvų raida Europoje, jų detalėmis, datavimu ir tipologija.

LIETUVIŠKI ŠARVUOTĖS ELEMENTŲ PAVADINIMAI

2011 m. balandžio 13 d. ir birželio 22 d. VLKK Terminologijos pakomisės posėdžiuose, kuriuose dalyvavo pakomisės nariai (Algirdas Smilgevičius, Diana Šilobritaitė, Robertas Stunžinas), pritarta toliau pateiktiems lietuviškiems šalmų, šarvų ir jų dalių pavadinimams.

Šalmai

Šalmai įprastai skirstomi į tipus pagal išorės bruožus ir konstrukciją. Potipiai išskiriami remiantis skirtinga viena ar kita išorės detale ar vieno tipo konstrukcijos skirtumais. Lietuvinant šalmų pavadinimus buvo būtina atsižvelgti ne tik į kalbos taisykles, bet ir į Europoje seniai vartojamą ir jau nusistovėjusią terminiją. P. Šeštakausko pasiūlyti tipų pavadinimai,

¹⁵ Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1988 metų tyrimai, T. 1, Vilnius, 1989, p. 24; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1996 – 1998 metų tyrimai, T. 5, Vilnius, 2003, p. 77.

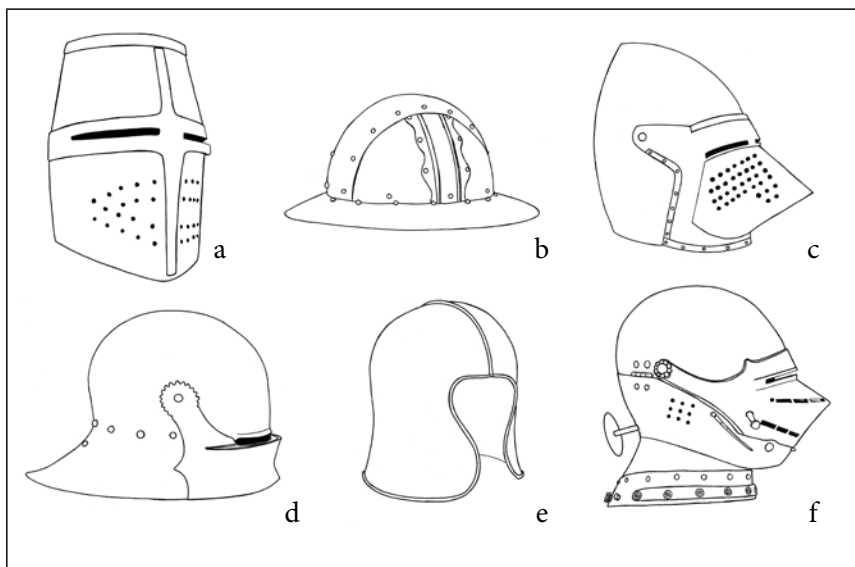
¹⁶ **P. Bugys**, *Žvyninių šarvų plokštelės Vilniaus pilių teritorijoje* // Lietuvos archeologija, T. 37. Vilnius, 2011; **P. Bugys**, *Šarvų detalių kompleksas iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos* // *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, vol. 1 (MMIX–MMX). Vilnius, 2011.

¹⁷ **C. Blair**, *European armour, circa 1066 to circa 1700*, London, 1958.

¹⁸ **E. Oakeshott**, *The Archeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, Woodbridge, 1960; *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*, Woodbridge, 2000; *A Knight and His Armor*, London, 1964.

be abejo, yra labai įdomūs ne tik istorikams, bet ir lingvistams kaip pirmieji šarvų detalių lietuviškų pavadinimų pavyzdžiai. Visgi kai kurie pasiūlyti terminai gali būti sunkiai suvokiami ne tik užsienio specialistams, bandantiems suprasti lietuvišką tekstą, bet ir Lietuvos karo istorikams. Todėl derinant šalmų (ir jų detalių) pavadinimus su VLKK buvo atsižvelgta ir į šią problemą.

Ankstyviesiems šalams įvardyti praktiškiausia būtų vartoti R. Volkaitės-Kulikausienės pasiūlytus pavadinimų, nusakančių šalmo išorės bruožus, variantus. Autorė išskiria **kūginį** ir **pusapvalį** (arba **kupolinį**) šalmų tipus, pagal kurių pavadinimus galima nustatyti šalmo tipą ir puikiai įsivaizduoti jo formą.

Šalmai: a. didysis šalmas; b. „skrybėlė“; c. bacinetas; d. saladas; e. barbutas; f. armetas.

M. Mieliausko pieš.

Didysis šalmas, sin. **Didšalmis** – netaisyklingo cilindro formos kavalerijos šalmas, išoriškai primenantis puodą arba kibirą, turintis siauras horizontalias išpjovas akims ir ventilacijai skirtas skylutes apatinėje veido dalyje.

Bacinetas – kupolo formos šalmas, dažniausiai turintis pritvirtintą **kaklatinklį**. 1330–1340 m. pasirodę pirmieji šio tipo šalmų variantai, sukurti pagal mažąjį šalną (angl. *Cervelliere*, vok. *Hirnhaube*), skirtą dėvėti po didžiuoju šalnu, neturėjo papildomos veido apsaugos. Vėlyvesniu laikotarpiu prie bacinetų imti tvirtinti antveidžiai. Pagal antveidžių formą ir jų tvirtinimą šie šalmai gavo ir juos apibūdinančius pavadinimus (pavyzdžiui: vok. *Hundsgugel*, *Klappvisier*; angl. *Hounskull*, *Pigface* ir t. t.).

Saladas – iš bacineto kildinamas šalmas, atsiradęs XV a. viduryje. Nuo pastarojo skiriasi apvalios formos kupolu, ištęsta galine, sprandą dengiančia dalimi. Dažnai šio tipo šalmai turi nedidelę skiauterę, kaip ir bacinetai bei saladai – antveidžius, arba gali būti ir be jų. Bet, skirtingai nuo bacinetų, šio tipo šalmai buvo gaminami ir su viršutinę veido dalį dengiančiais nejudančiais antveidžiais. Viršutinę veido dalį dažniausiai dengė pakeliamieji antveidžiai, vėlesniu laikotarpiu pasitaiko ir visą veidą dengiančių pakeliamųjų antveidžių.

Skrybėlė – skrybėlės pavidalo šalmas, kurio forma labai įvairuoja priklausomai ne tik nuo laikotarpio ar regiono, bet ir nuo meistro arba užsakovo norų. Tokie šalmai buvo naudojami jau nuo XII a. „Skrybėlės“ populiariausios buvo tarp pėstininkų ir šaulių.

Barbutas – itališkas pėstininko šalmas, atsiradęs XV a. antrajame ketvirtyje ir paplitęs už šios šalies ribų. Tai šalmas, visiškai dengiantis galvą ir tik veido srityje daugiau ar mažiau dengiantis skruostus arba turintis siauresnius „Y“ ir „T“ formos plyšius. Kartais dėl formų panašumo ir daugiau atidengto veido barbutai painiojami su bacinetais.

Armetas – uždaras, visą galvą dengiantis raitelio šalmas, atsiradęs XV a. viduryje Italijoje. Jam būdinga pusapvalė viršutinė dalis, antsmakris iš dviejų į šalis atsidarančių plokštelių ir į viršų atverčiamas antveidis. Kai kurie armetai turi dvigubą antveidį. Žinoma nemažai skirtingų šių šalmų antveidžių formų, turinčių savo pavadinimus.

Kaklatinklis – šalmo „užuolaida“ iš grandelių. Kartais jis laisvai kabo lyg užuolaida, kitais atvejais yra tarsi prie šalmo pritvirtinta apykaklė.

Plokšteliniai šarvai

Europietiški šarvai iš smulkių plokštelių yra skirstomi į tris pagrindinius tipus. Visi jie užfiksuoti ir lietuviškoje archeologinėje medžiagoje.

Deja, tik iš pradžių gali susidaryti klaidinga nuomonė, kad šios grupės šarvus paprasta atpažinti ir tipologizuoti. Daugybė plokštelių šarvų potipių ir variantų vaizduojamosios dailės šaltiniuose ir archeologinėje medžiagoje gerokai sunkina šį darbą. Nemažai problemų kyla ir dėl jiems apibūdinti vartojamų terminų. Todėl, prieš pateikiant lietuviškus plokštelių šarvų tipų pavadinimus, reikėtų trumpai apžvelgti Vakarų ir Rytų Europos plokštelių šarvų įvardijimo problemas.

Vakarų Europos literatūroje, aprašant šarvus iš plokštelių plačiau prasme, paprastai vartojamas angliškasis terminas *coat of plates*¹⁹. Plokštelių šarvus tipologizuojant, vartojami ir aiškūs tipų pavadinimai. Itin paplitusių XIV a. pab.–XVI a. Vakarų ir Centrinėje Europoje šarvų tipas dažniausiai vadinamas *brigandine*. **Žvyniniams šarvams** apibūdinti vartojamas būtent tą ir reiškiantis terminas *scale armour* (vok. *Schuppenpanzer, Schuppenhemd, Schuppenharnisch*). Kadangi šio tipo šarvuotė Vakarų Europoje daugiausia žinoma tik iš ikonografijos, norint tiksliau paaiškinti, apie kokį šarvų tipą kalbama, kartais vartojamas ir romėnų pavadinimas *lorica squamata* (lot. *squama* – žvynas). Įvardijant gana retą Vakarų Europoje šarvų, kurio plokštelės viena su kita surišamos odiniais dirželiais ar virvelėmis, tipą, vartojamas **lameliario** (nuo angl. *lamellar armour*) šarvų pavadinimas²⁰. Vakarų Europos šarvų tyrėjai nevarioja tiek painių pavadinimų plokštelių šarvų tipams nusakyti. Retkarčiais tik kyla klausimų, kaip pavadinti vieną ar kitą pereinamąjį šarvų variantą.

Iki šiol nepasenęs ir aktualus veikalas, skirtas plokštelių šarvų analizei, yra 1939, 1940 m. išleista dvitomė švedų archeologo Bengto Thordemano (Bengt Thordeman) monografija²¹. Aprašydamas 1361 m. vykusio mūšio prie Visbio miesto masinės kapavietės duomenis, autorius padeda suprasti plokštelių šarvų konstrukcijos principus ir atverčia naują šarvuotės tyrimų metodikos lapą. Nepaprastai įdomūs šios kapavietės duomenys leidžia geriau susipažinti su anksčiau tik iš vaizdinės medžiagos

¹⁹ C. Blair, *European armour, circa 1066 to circa 1700*, London, 1958, p. 40.

²⁰ C. Blair, *European armour, circa 1066 to circa 1700*, London, 1958, p. 37-52; W. Boehm, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890; B. Thordeman, *Armour from the Battle of Wisby 1361*, T. 1, Uppsala, 1939, p. 245–329; M. Leutenegger, *Brigantinen in der Schweiz // Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol*, Heft 3, Innsbruck, 2004, p. 78–103.

²¹ B. Thordeman, *Armour from the Battle of Wisby 1361*, T. 1-2, Uppsala, 1939, 1940.

žinomais kai kurių plokštelių šarvų tipais, suprasti jų konstrukciją, patikslinti datavimą, tipologiją, pavadinimus.

Rusijoje, kur plokšteliniai šarvai buvo gana plačiai paplitę ir vartojama daugiau terminų jiems pavadinti, pasitaiko ir kur kas daugiau nesusipratimų. Ginkluotės specialistai šarvams iš plokštelių įvardyti paprastai vartoja terminą *пластинчатый*²² arba *панцирьный доспех*²³. Dėl šio pavadinimo, skaitant tik tekstinę dalį, gali kilti ir nesusipratimų, nes žodžiu *панцирь* rusiškoje istorinėje medžiagoje vadinamas vienas iš grandinių šarvų tipų²⁴. Rusiškus šarvuotės dalių pavadinimus suvokti dažnai būna labai sunku ne rusų tautybės specialistams. Ilgą laiką skirtingų tyrėjų vartojami vieni ir kiti tą pačią reikšmę turintys šarvų tipų pavadinimai sukėlė daug painiavos. Tokia situacija susiklostė dėl naujadarų ir senųjų šarvų pavadinimų vartojimo moksliniuose straipsniuose. Pavyzdžiui, minėtas *доспех* tradiciškai reiškia bet kokį šarvų tipą. Anksčiau rusų ginkluotės tyrėjai šį pavadinimą vartojo netgi kaip *зидмаршкѣс* sinonimą²⁵. Vis dėlto, anot garsaus Rusijos ginkluotės tyrėjo, archeologo Anatolijaus Kirpičnikovo (Анатолий Кирпичников), *доспех* pradėtas vartoti tik nuo XIII a. vidurio, kai grandinius šarvus (senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose vadinamus *броня*) vis sparčiau keičia plokšteliniai. O iš karinės leksikos šis žodis išnyksta XIV a. Tuo remiantis, atrodytų, *доспех* neturėtų būti siejamas su grandiniais šarvais (rus. *кольчуга*, sen. rus. *броня*). Kita vertus, įdomu tai, kad XIV–XV a. rusų rašytiniuose šaltiniuose minimi šarvai vadinami *броня досчатая*²⁶. Tikriausiai taip buvo norima pavadinti jau tuo metu paplitusius plokštelines šarvus. Kartu tekste vartojamo *броня* senoji reikšmė kiek glumina, nes „sufleruoja“, kad gaminant taip

²² А. Н. Кирпичников, *Военное дело на Руси в XIII–XV вв.*, Ленинград, 1976, с. 33.

²³ А. Н. Кирпичников, *Древнерусское оружие: Доспех. Комплекс боевых средств IX–XIII вв.* // Археология СССР, Вып. 3, Ленинград, 1971; Е. В. Черненко, *Происхождение пластинчатого панцирного доспеха* // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея за 1963 г., Одесса, 1965.

²⁴ Н. В. Гордеев, *Русский оборонительный доспех* // Сборник научных трудов по материалам Государственной оружейной палаты, Москва, 1954.

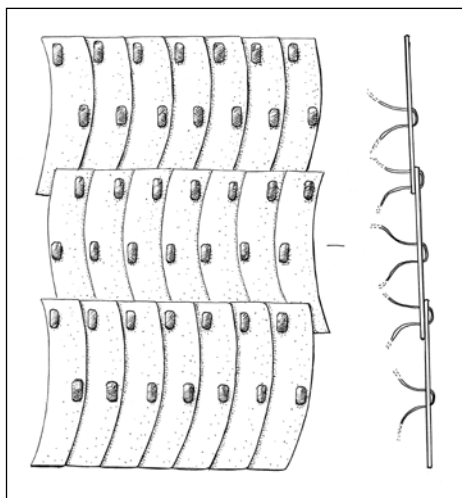
²⁵ Ten pat.

²⁶ А. Н. Кирпичников, *Военное дело на Руси в XIII–XV вв.*, Ленинград, 1976, с. 33–34.

pavadintus šarvus buvo naudojamos ir grandelės. Be abejo, tokie plokštelių ir grandelių šarvai tikrai egzistavo, bet vėlesnio laikotarpio rusiškuose šaltiniuose minimi kaip *бехтереи*.

Pirmasis anksčiau tik iš ikonų ir freskų žinomus rytų slavų šarvus archeologinėje medžiagoje identifikavo garsus rusų ginkluotės tyrėjas Aleksandras Medvedevas (Александр Медведев)²⁷. Jis archeologų rastos plokštelių šarvų detalėms pirmasis pasiūlė ir pavadinimus. Jie laikui bėgant kitų mokslininkų buvo papildyti ar šiek tiek patikslinti. Ši gana chaotiška situacija išliko iki šiol. Tai pasakytina ne tik apie rusų, bet ir apie baltarusių, ukrainiečių mokslininkų straipsnius, kur kartais vartojami ir visiškai neutralūs jų pavadinimai, pavyzdžiui, *пласцінкі наборнага даспеха*²⁸ arba konkretūs vakarietiški terminai, tokie kaip *ламеллярный доспех*²⁹.

Lameliaras – šarvai, kurių plokštelės viena su kita surišamos siaurais dirželiais arba virvelėmis, ištraukiamomis per jose esančias skylutes.

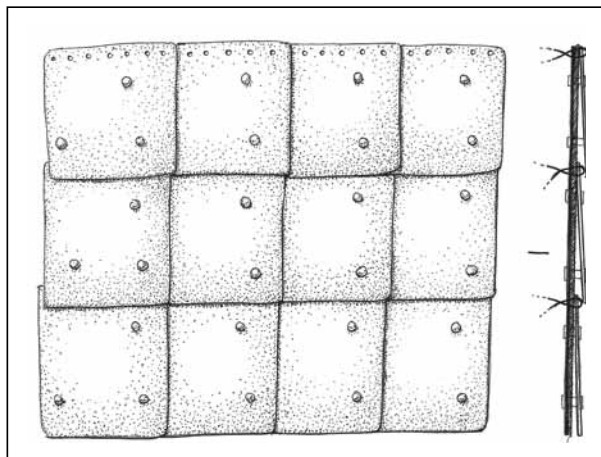

Lameliaro šarvai. M. Mieliausko pieš.

²⁷ А. Ф. Медведев, *К истории пластинчатого доспеха на Руси* // Советская археология, № 2, 1959, с. 119–134.

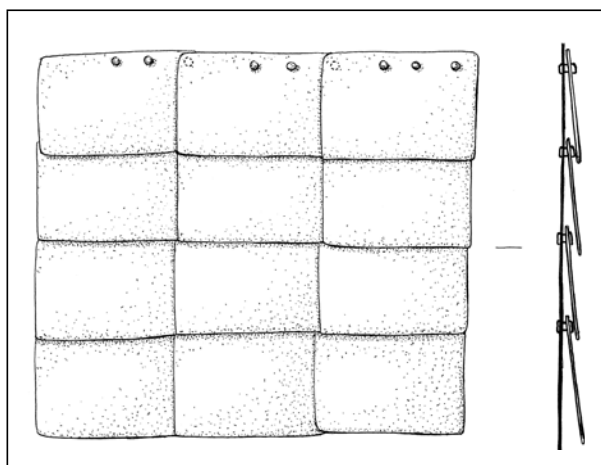
²⁸ Ю. М. Бохан, *Вайсковая справа у Вялікім Княстве Літоўскім: у другой палове XIV канцы XVI ст.*, Мінск, 2008, с. 87–93; Д. У. Дук, *Археалагічныя раскопкі на старажытным полацкім гарадзішчы* // Матэрыялы па археалогіі Беларусі, Вып. 21, Мінск, 2011.

²⁹ О. Л. Макушников, Ю. М. Лупиненко, *Ламеллярный доспех восточнославянского ратника начала XIII в. (по материалам раскопок в Гомеле)* // Гістарычна-археалагічны зборнік, №18, Мінск, 2004.

Žvyniniai šarvai. M. Mieliausko pieš.

Žvyniniai šarvai – šarvai, sudaryti iš žvynų (kitais – *čerpių*) principu išdėstytų plokštelių, kurios prikniedijamos ir/ar prisiuvamos prie pagrindo iš odos arba audeklo.

Brigantina (vidinė pusė). M. Mieliausko pieš.

Brigantina – šarvai, kurių plokštelės prikniedijamos prie medžiaginio arba odinio pagrindo vidinės pusės.

Visų plokštelių šarvų tipų plokštelės iš dalies viena kitą dengia.

Plokštinių šarvų dalys

Antsmakris – kaklą ir smakrą dengianti detalė, kuri kartais turi papildomą judančią (arba ne) plokštelę, dengiančią ir apatinę nosies dalį. Papildoma judanti plokštelė tvirtinama laisvosiomis ir viena fiksuojamąja kniedėmis.

Šarvinė apykaklė, sin. **goržetas** – detalė, dengianti kaklą ir viršutinę krūtinės dalį arba krūtinės ir nugaros dalį, sujungta slankiosiomis kniedėmis ir/ar dirželiais.

Antpetis – ši detalė ankstyvojoje savo raidos stadijoje saugojo pečius, dažnai ji ir rankų šarvai iš dalies vienas kitą dengdavo. Šarvams tobulėjant, ji buvo gaminama taip, kad dengtų rankos šarvus, o kartais netgi su jais sujungta. Vėlyvosios gotikos laikotarpiu išplatėja, dengia net viršutinę nugaros dalį ir kartais pažastį. Dažnai pasitaiko ir asimetriškų tokio tipo antpečių. Angliškoje literatūroje ši šarvų detalė, atsižvelgiant į jos raidos ypatumus, skirstoma į du variantus ir pagal tai vadinama dvejopai – *spaulder* arba *pauldron*. Pirmuoju atveju tai – ankstyvesnių šarvų detalė, sudaryta iš vienos ar keleto dirželiais arba laisvosiomis kniedėmis sujungtų plokštelių, dengianti tik kario pečius, bet neapsauganti pažastų. Antrasis variantas išsirutuliojo iš pirmojo.

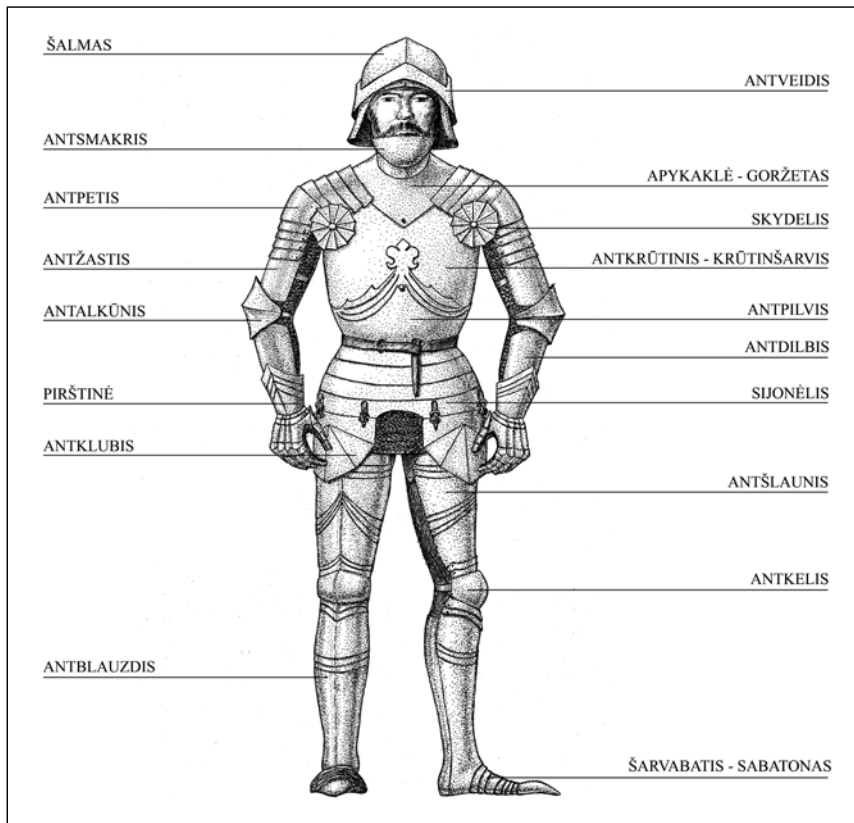
Skydelis – apskrita, dengianti pažastį šarvų detalė, dažniausiai tvirtinama prie peties šarvo, kartais dengianti ir mažiau apsaugotas kūno vietas ties alkūne, keliu, riešu. Skydelio centre, vidinėje jo pusėje, įkalta kniedė turėjo (dažniausiai) odinę kilpelę, kuria ši detalė buvo tvirtinama prie šarvų.

Antžastis – rankos šarvų dalis, dengianti žastą išorinėje rankos pusėje. Dažniausiai virvele buvo tvirtinama prie pošarvio, iš apačios juosė ranką dirželiu.

Antdilbis – šarvų dalis, sauganti ranką stipinkaulio srityje. Ši detalė gali būti tiek vienpusė, tiek sudaryta iš dviejų dalių, sujungtų vyriais, grandinių šarvų juostele ir dirželiais. Dažnai prie antdilbio buvo tvirtinamas ir alkūnšarvis.

Alkūnšarvis – išgaubta rankų šarvų detalė, sauganti kario alkūnę. Ankstyvieji alkūnšarviai dažniausiai buvo sudaryti iš atskirų dubenėlio formos detalių, tvirtinamų dirželiu iš vidinės alkūnės pusės ir turinčių papildomus apsauginius sparnelius. Vėliau alkūnšarvį virvelėmis ar dirželiais imta tvirtinti prie antdilbio. Nuo XVI a. antdilbis dažnai matomas kaip bendra sujungtų rankos šarvų dalis, neretai tvirtinama laisvosiomis kniedėmis.

Kirasa – nugaros ir krūtinės šarvai. Nugaros ir krūtinės šarvai, sudarantys atskiras dalis, dažniausiai buvo sujungti dirželiais, rečiau – vyriais ir dirželiais.

Plokštinių šarvų dalys. *M. Mieliausko pieš.*

Antkrūtinis, sin. **krūtinišarvis** – priekinė kirasos dalis, krūtinę nuo pečių iki juosmens dengianti plokštė.

Antnugaris, sin. **nugaršarvis** – užpakalinė kirasos dalis, nugarą nuo pečių iki juosmens dengianti plokštė.

Antpilvis – krūtinišarvių, turinčių atskirai pritvirtintą pilvo dalį (kartais ši dalis buvo netgi atskirai uždedama ant šarvų siekiant labiau apsaugoti šią raitelio kūno vietą), detalė. Šios detalės apačia siekia juosmenį, o viršus, dažniausiai smailėjančiu kampu, baigiasi ties krūtinės viduriu. Dažnai tvirtinamas dirželiais ar papildomomis kniedėmis.

(Šarvinis) **sijonėlis** – prie kirasos žemiau juosmens slankiojančiomis

kniedėmis ar/ir dirželiais sujungtos pailgos horizontalios plokštės. Kai kada *sijonėlis* buvo atskirai užsisegamas prieš užsidedant kirasą. Tokie *sijonėliai* buvo pagaminti kaip žvyniniai arba grandiniai šarvai.

Antklubis – prie *sijonėlio* priekinės dalies tvirtinama papildoma kojų apsauga.

Pažastinė – nuo XVI a. vidurio pradėtos naudoti krūtinšarvių dalyje ties pažastimi papildomos judančios plokštelės, skirtos pažastims apsaugoti. Tvirtinamos slankiojančiomis kniedėmis.

Antšlaunis – šlaunis sauganti detalė, viršuje tvirtinama raišteliais ir susegama apimant šlaunį dirželiais. Dažnai ši detalė būdavo laisvosiomis kniedėmis sujungta su antkeliumi. Vėlyvesniu raidos laikotarpiu prie išorinės antšlaunio pusės vyriais arba dirželiais tvirtinama papildoma apsaugos plokštelė.

Antkelis – išgaubta detalė su sparneliais, skirta keliui apsaugoti. Tvirtinama dirželiu iš vidinės kelio pusės. Kurį laiką egzistavo kaip atskira šarvų detalė, vėliau laisvosiomis kniedėmis buvo jungiama su antblauzdžiu. Prie apatinės antkelio, sujungto su antblauzdžiu, dalies laisvosiomis kniedėmis buvo tvirtinamos papildomos plokštelės, skirtos viršutinei antšlaunio daliai uždengti.

Antblauzdis – kojų šarvų dalis, sauganti blauzdą. Ankstyvuojau šarvų raidos laikotarpiu antblauzdžiai, tvirtinami dirželiais, dengdavo tik priekinę blauzdos dalį. Vėliau atsirado ir papildoma apsauga, visiškai dengianti blauzdas, sujungta vyriais ir dirželiais.

Šarvabatis, sin. **sabatonas** – bato formos šarvų dalis, skirta viršutinei pėdos daliai ir kulnui apsaugoti, sudaryta iš laisvosiomis kniedėmis tarpusavyje sujungtų plokštelių, tvirtinama dirželiais ir vyriais.

VIETOJE IŠVADŲ

Šiame darbe pasiūlyta terminija ilgainiui turėtų būti papildoma vis naujais šarvų ar jų detalių pavadinimais. Tuo labiau kad ji apima tik dalį šarvuotės raidos istorijos. Nors pagrindinės šarvų detalių funkcijos laikui bėgant ir nesikeičia, šiek tiek kinta jų išvaizda ir gamybos technologija šaunamajam ginklui mūšio lauke įgaunant didesnę reikšmę, šarvai storėja ir tampa vis sunkesni. Dėl to jau nuo XVI a. vidurio kariai, siekdami didesnio manevringumo, atsisako kai kurių labai pasunkėjusių šarvuotės detalių. Pamažu „dingsta“ kojų, o vėliau ir rankų šarvai. Šiuos pakitimus pirmieji pajunta pėstininkai, kurių judėjimas mūšio lauke paremtas vien tik fizine jėga ir išverme. Taigi jau XVI a. pab.–XVII a. pr. šarvai nebetobulėja ir po truputį išsiginsta. Kario šarvuotė pamažu praranda ir savo reprezentacines savybes, užleisdama vietą grubiai nukaltiems, bet gerai nuo kulų saugantiems šarvams. Nepaisant to, kai kuriuose Europos regionuose šarvai įgauna kitų savotiškų bruožų, atsiranda naujų šalmų tipų. Taigi ir jiems reikia suteikti taisyklingus lietuviškus pavadinimus, nes suprantama ir aiški terminija būtina, norint sėkmingai tęsti Lietuvos karo istorijos ir archeologijos tyrimus.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 1 pav. Šalmai: a. didysis šalmas; b. „skrybėlė“; c. bacinetas; d. saladas; e. barbutas; f. armetas. *M. Mieliausko pieš.*
- 2 pav. Lameliario šarvai. *M. Mieliausko pieš.*
- 3 pav. Žvyniniai šarvai. *M. Mieliausko pieš.*
- 4 pav. Brigantina (vidinė pusė). *M. Mieliausko pieš.*
- 5 pav. Plokštinių šarvų dalys. *M. Mieliausko pieš.*

Įteikta 2012 m. rugsėjo 7 d.

TERMINOLOGIE DE CUIRRASSES DU RENNAISSANCES ET DE MOYEN-AGE ET SA PROBLÉMATIQUE

Paulius BUGYS

Académie de guerre du Général Jonas Žemaitis de Lituanie

Les fonds des musées de Lituanie ont cumulé pas mal des cuirasses et de ses pièces qui sont intéressantes aux explorateurs. En plus, de temps en temps ils sont suppléés par les nouvelles découvertes archéologiques qui peuvent donner de la nouvelle information très utile pour les recherches d'histoire de la guerre de Lituanie. Malheureusement, la thématique des cuirasses dans l'historiographie lituanienne n'était pas analysée du tout, pour cette raison on ne sait pas des types et des titres lituaniens détaillés des cuirasses acceptées et utilisées par la science. Une telle situation complique le travail d'exploiteur ainsi qu'embarrasse la possibilité de présenter clairement les résultats du travail. Par conséquent, les titres et les types des pièces des cuirasses du Renaissance et du Moyen Age conformés à une langue lituanienne grâce à la collaboration avec la Commission étatique de la langue lituanienne sont présentés dans cet article. En outre la terminologie des cuirasses et de ses pièces utilisée dans la littérature scientifique lituanienne est discutée ainsi que des principaux problèmes de la terminologie de cuirasse en Europe. Il faut indiquer que la terminologie proposée dans la publication devrait être suppléée de temps en temps par des nouvelles dénominations des cuirasses ou de ses pièces, parce que la terminologie de cuirasse claire et intelligible est obligatoire afin de continuer avec succès les recherches archéologiques de l'histoire de la guerre de Lituanie.

TERMINOLOGY OF HARNESS FROM MIDDLE AGES AND RENAISSANCE AND ITS ISSUES

Paulius BUGYS

The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

Armour or its details, that now get more and more attention from the researchers, are collected in funds of Lithuanian museums and there are quite a few of them. Also, as the time goes by, they are complemented with new archaeological findings that can provide new and very useful information to the explorations of Lithuanian war history. However, topic of armour in Lithuanian historiography is practically not examined and for that, even until now, we do not have armour types that are generally accepted and used in science, as well as their detailed Lithuanian names. Such situation not only complicates the work of a research, but also does not give a possibility to provide the results of the work clearly and in an understandable manner. That is why in this article, collaborating with the State Commission of the Lithuanian Language, names of armour details and their types during Middle Ages and Renaissance are provided, being made more Lithuanian and adjusted to Lithuanian language. Terms of armour and their details used in Lithuanian scientific literature are discussed and at the same time main problems of armour terminology in Europe are provided. Terminology offered in this publication should be complemented with the names of armour or its details as the time goes by because understandable and clear terminology of armour is essential when wanting to successfully continue research of Lithuanian war history and archaeology.